

Ortikova Musallam Jaxongir qizi,
Toshkent davlat texnika universiteti
Amaliy ingliz tili kafedrası katta o'qituvchisi

Sultonmurodova Mumtoza Zafarjon qizi,
Toshkent davlat pedagogika universiteti
Amaliy psixologiya kafedrası magistranti

OILADA O'SMIRLARNI TOLERANTLIK RUHIDA TARBIYALASHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Oilalarda bir qator ijtimoiy fazilatlar qatorida tolerantlik ham muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan mazkur maqola oilada tolerantlik fazilatlarini shakllantirishda mahalla tashkilotlarining ahamiyatini yoritib beradi.

Аннотация. Наряду с рядом социальных качеств в семьях важное значение имеет толерантность. В связи с этим данная статья освещает значение организации махалли в формировании качеств толерантности в семье.

Annotation. Tolerance is also important among a number of social qualities in families. In this regard, this article highlights the importance of mahalla organizations in shaping tolerance in the family.

Tayanch so'zlar: oila, mahalla tashkilotlari, tolerantlik, oliy qadriyat, ota-ona, maqom, fazilat, burch, tinchlik, an'ana.

Ключевые слова: семья, организация махалли, толерантность, высшая ценность, родители, статус, добродетель, долг, мир, традиция.

Key words: family, mahalla organizations, tolerance, high value, parents, status, virtue, duty, peace, tradition.

***Oilada ota-ona
va o'smirlarning
tabiiy-biologik
va ijtimoiy
aloqalari uzviy
bog'lanib keladi.
Oila mikromuhit
sifatida o'smirning
ruhiy, jismoniy
va ijtimoiy
rivojlanishiga
o'zining ijobiy
ta'sirini ko'rsatadi.
Oilaning vazifasi
o'smirni asta-
sekinlik bilan
jamiyatda
o'z o'rniga
ega bo'lishga
tayyorlash
iboratdir.***

Kirish. Mamlakatimizda “Oilaviy munosabatlar – oliy qadriyat” deb hisoblangan o'zbek oilasi va uning ijtimoiy maqomi nihoyatda baland. O'zbek oilasi necha ming yillik tarixga ega bo'lib, o'z mavqeyini hozirgacha saqlab kelmoqda. Zero, o'zbek oilasida zaruriy tarbiyaviy omil va ko'nikmalar avloddan avlodga o'tib kelmoqda. Ko'p bolali o'zbek oilalarida patriarxat tartib saqlanishi oiladagi munosabatlarning barqarorligini ta'minlagan. Bugungi kunda oila o'smir ta'lim-tarbiyasida eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki aynan oilada o'smirning individual qobiliyatlari, shaxsiy, kasbiy qiziqishlari, axloqiy me'yorlari shakllanadi. Demak, oila omili o'smirning butun umri davomida ta'sir etadi. Ijtimoiy jihatdan ham oila o'smir turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila o'smirning o'z-o'zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi va o'smirning shakllanishiga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy guruh hisoblanadi.

Asosiy qism. Oilada ota-ona va o'smirlarning tabiiy-biologik va ijtimoiy aloqalari uzviy bog'lanib keladi. Oila mikromuhit sifatida o'smirning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy rivojlanishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Oilaning vazifasi o'smirni asta-sekinlik bilan jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishga tayyorlashdan iboratdir. Oilada o'smirlarga beriladigan to'g'ri ta'lim va tarbiyaga uning aqliy, ijodiy qobiliyatlarining to'g'ri rivoji sabab bo'ladi. Aynan oilada o'smir mehnatga, hayotga, ta'limiy faoliyatga yo'naltiriladi.

Oilaning ijtimoiy-madaniy maqomi mavjudki, bu maqom oilaning ta'lim darajasi, yurish-turish madaniyati, an'nalarni saqlab qolish va o'tkazish vazifasi, qiziqishlarning keng doirasi, rivojlangan ma'naviy ehtiyojlar, dam olish va maishiy hayotning birgalikdagi shakllari bilan tavsiflanadi. Tolerantlik ham oilaning yurish-turish madaniyati, an'nalari, qiziqishlari, rivojlangan ma'naviy ehtiyojlarida tarbiyalanadigan tuyg'udir. Zero, tolerantlik o'zgalarning xatti-xarakati va fikr mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga toqatli, chidamli va kengfe'llik bilan munosabatda bo'lishni anglatadi. O'zgalarning fikriga, mulohazalariga va e'tiqodlariga tabiiy ravishda bo'ysunishni anglatmaydi. Ijtimoiy ishga oid ensiklopedik lug'atda tolerantlikni boshqalarning madaniy, irqiy va boshqa tafovutlarini tan olish, qadrlash va hurmat qilish, ularga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish sifatida ta'riflanadi¹.

Tolerantlik bugungi kunda insonlar hayotini tartibga soluvchi kuchli vosita sifatida davlat tuzilishi, ijtimoiy tizimda va inson huquqlarining rivojlanishida yetakchi omil bo'lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan

¹ Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. – СПб.: Изд-во, СПбГУ, 2005.

qaraganda, o'smirlarda aynan oila muhitida tolerantlikni shakllantirish ham ijtimoiy, ham psixologik, ham pedagogik jarayondir. Bu jarayonni tashkil etishda esa oila muhiti, ota va onalar, umuman, kattalarning o'rni alohida ahamiyatga ega. Zero, tolerantlik tushunchasi o'z tarkibiga chidam, bardosh, o'zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni ham qamrab oladi. O'smirlar qalbida qachonki shu tushunchalarning mazmuni to'liq shakllansagina, keyin bu mazmun amaliyotga ko'chadi.

Tolerantlik muammosi bir qator tadqiqotchilarni ham qiziqtirib kelgan. Masalan, o'zbek tadqiqotchilaridan M.Xajiyevaning fikricha, tolerantlik turli ijtimoiy va e'tiqodiy tafovutlarga ega insonlar va millatlarni bir-biriga bog'lab, ular o'rtasida do'stona munosabatni va muhitni yaratish orqali ijtimoiy rivojlanishni ta'minlaydi² yoki tadqiqotchi Z.Husniddinovning bu tushunchaga bergan quyidagi ta'riflari: "Tolerantlik umumiy ma'noda biror narsa, hodisani, o'zgacha fikr va qarashni, o'z shaxsiy tushunchalaridan qat'i nazar, imkon qadar chidam va toqat bilan qabul qilishni anglatadi"³. G'arb olimi G.Ayzenk esa tolerantlikni chidamlilik, murosasozlik va o'zga olam bilan muloqotga kirishiga ruxsat berish, unga nisbatan erkinlik va toqatlilik sifatida ta'riflaydi⁴. G.U.Soldatova, L.A.Shaygerova va O.D.Sharova kabi olimlar o'z izlanishlarida tolerantlikning quyidagi asosiy mezonlarini ko'rsatib o'tadilar:

- tenglik;
- o'zaro hurmat;
- turli ijtimoiy guruhlariga nisbatan tolerantlik;
- jamiyatning siyosiy hayotida barcha a'zolari ishtirok etish uchun teng imkoniyatlar;
- barcha millatlar va etnik guruhlarining madaniy o'ziga xosligi va tillarini saqlash va rivojlantirish;
- imkon qadar ko'proq insonlarni ijtimoiy xarakterdagi voqealar va bayramlar bilan qamrab olish;
- barcha millatlar va etnik guruhlar vakillari uchun o'z an'alarini hurmat qilish qobiliyati, din erkinligi;
- umumiy muammolarni hal qilishda hamkorlik qilish;

***G'arb olimi
G.Ayzenk esa
tolerantlikni
chidamlilik,
murosasozlik
va o'zga olam
bilan muloqotga
kirishiga ruxsat
berish, unga
nisbatan erkinlik
va toqatlilik
sifatida ta'riflaydi.***

² Хажиева М. Ўзбекистонда tolerantlik жараёни. – Тошкент: Abu-matbuot konsalt, 2008.

³ Хусниддинов З. Ўзбекистонда диний бағрикенглик (монография). – Тошкент ислом университети, 2006.

⁴ Немов Р.С. Психология: в 2 т. – Т. 1 [Текст] / Р.С. Немов. – М.: Просвещение, 1994.

O'spirinlarda tolerantlik fazilatini tarkib toptirish va ularni shu ruhda tarbiyalashda oila o'z orniga ega, chunki oila o'spirinlarni har tomonlama, ham aqlan, ham jismonan barkamol, axloqan yetuk, ma'naviy pok qilib tarbiyalash yacheykasidir.

– millatlararo, irqalararo munosabatlarning eng zaif sohalarida jinslar o'rtasidagi munosabatlarda ijobiy munosabat o'rnatish.

Demak, tolerantlik o'zaro hurmat, o'zgalarni qabul qilish va madaniyatlarining butun xilma-xilligini, o'zini namoyon qilish shakllarini va inson individualligining namoyon bo'lishini to'g'ri tushunish, ma'naviy burch, siyosiy va huquqiy zarurat, tinchlikka erishish imkonini beruvchi va urush madaniyatidan tinchlik madaniyatiga olib boradigan fazilatdir.

O'spirinlarda tolerantlik fazilatini tarkib toptirish va ularni shu ruhda tarbiyalashda oila o'z orniga ega, chunki oila o'spirinlarni har tomonlama, ham aqlan, ham jismonan barkamol, axloqan yetuk, ma'naviy pok qilib tarbiyalash yacheykasidir. Oila qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga o'tkazuvchi qudratli omildir. Oila kunning muhim va dolzarb muammolaridan biriga aylanib borayotgan tolerantlikni o'smirlarda rivojlantirish, tarbiyalashni davr va bugungi turmush taqozosi sifatida yondashilgan holda quyidagi ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarni nazarda tutadi:

- har qaysi oiladagi ma'naviy muhitni o'zaro hurmat, odob-axloq, insoniy munosabatlar asosiga qurilishi;
- ota-onalarning o'zlari yuksak axloqiylik sifatleri bilan birga turli fikrlar, g'oyalar, qarashlar va e'tiqodlarga, umuman olganda, plyuralizmga toqatli va chidamli bo'lish ko'nikmalariga egaliklari;
- o'smirlarda tolerantlik fazilat va xislatlarini rivojlantirish maqsadida oila a'zolari, atrofdagi kishilarning faol bo'lishlari;
- o'smirda o'zligini anglashga, milliy o'zlikni anglash umuminsoniy qadriyat ekanligini tushuntirish;
- o'smirda ijtimoiy munosabatlar madaniyatini tarbiyalash;
- millatga mansublik tuyg'usini o'stirish, qachonki o'spirin o'z millatining sha'ni, g'ururi, or-nomusi toptalishiga befarq bo'lmasa, boshqa millat milliy madaniyatlardagi o'ziga xosliklarini ham hurmat qila oladi;
- o'zgalarning fikrlari, e'tiqodlari, urf-odatlariga sabr-toqatli bo'lishni singdirish;
- ijtimoiy hayotda faol qatnashuvchi, davlat ichida ham, davlatlar o'rtasida ham tartibli, madaniy munosabatlar zarurligini anglashiga tayyorlash;
- tolerantlik qobiliyatini shakllantirish o'zga tomonning barcha fikr-mulohazalari va dalil-isbotlarini tinglash, ularni puxta mushohada qilish, o'zga tomonning nuqtayi nazariga xolisona yondashish, uning yondashuvidagi zaif va kuchli jihatlarini aniqlash, so'ngra shunga mu-

vofiq ravishda o'z nuqtayi nazari va taktikasiga tuzatish kiritish imkonini beradi:

- o'smirda tolerantlik tafakkuri va ko'nikmalarini rivojlantirishni zaruratga aylantirish;
- oilada tolerantlik muhitini yaratish;
- oilada o'smirni diniy, milliy, madaniy qadriyatlarni hurmat qilish hisside tarbiya qilish;
- ta'lim-tarbiyada maktabning oila bilan o'zaro bog'liqligi va hamkorligiga e'tibor qaratish, uni mustahkamlash, ota-onalarga, o'zga madaniyat vakillariga bo'lgan e'zozni umumbashariy tamoyillardan kelib chiqib rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash;
- o'smirning qonuniy manfaatlaridan kelib chiqqan holda ularning huquqlarini himoya qilish;
- o'smirni ijtimoiy hayotga jismoniy, ruhiy tomondan moslashtirish va turli muammoli holatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish;
- o'smirda vatanga sodiq, fidoyi, faol fuqaroviy pozitsiyalarni paydo qilish;
- ko'p asrlik jahon xalqlari dinlari tarixini tushuntirish bilan birga biror-bir dinda zo'ravonlik, ekstremizm va terrorizm g'oyalarini targ'ib etilmaslikni singdirib borish;
- o'smir faoliyatini zamonaviy ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy, iqtisodiy institutlar bilan o'zaro aloqadorligini kuchaytirish va h.k.

Demak, o'smirlarda tolerantlik va yuksak axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda oila institutining o'rni yuqori hisoblanadi. Sababi insonning ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari, avvalo, oila bag'rida shakllanadi. Har bir insonning xarakateri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan mezonlar va qarashlar. ezgulik, mehr-oqibat, oliyjanoblik, oriyat, ibo-hayo va andisha kabi aziz tushunchalarning poydevori ham, ijtimoiy munosabatlarning, ijtimoiy tajribaning asoslari ham oila muhitida qaror topadi. Shunday ekan, oilaviy tarbiya masalasida jiddiy xatolikka yo'l qo'ymaslik zarur. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda bag'rikenglik, toqatlilik, chidamlilik ko'nikmalarini va o'zgalarni boricha qabul qilish dunyoqarashini shakllantirish orqali butun dunyoda tolerantlikni rivojlantirish mumkin. Shu bois o'zbek oilasiga tolerantlik ko'nikmalarini rivojlantiruvchi muhim ahamiyatga ega fundamental asos sifatida qarash dolzarblik kasb etmoqda. Bugungi kunda tolerantlik ko'rinishlari o'zbek oilasiga xosliklari yaqqol ko'zga tashlanmoqda, masalan, vasiylik, otaliqqa olishlar. Vasiylik, otaliqqa olishlar o'zaro ta'sir etishning ko'rinishlaridan biridir, uni tolerantlik tushunchasiga taqqoslash mumkin. Ya'ni vasiylik tabiiy me'yor bo'lib,

O'smirlarda tolerantlik va yuksak axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda oila institutining o'rni yuqori hisoblanadi. Sababi insonning ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari, avvalo, oila bag'rida shakllanadi. Har bir insonning xarakateri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan mezonlar va qarashlar. ezgulik, mehr-oqibat, oliyjanoblik, oriyat, ibo-hayo va andisha kabi aziz tushunchalarning poydevori ham, ijtimoiy munosabatlarning, ijtimoiy tajribaning asoslari ham oila muhitida qaror topadi.

bola shaxsiyatiga, or-nomusiga va g'ururiga tegmaydigan g'amxo'rlik va mehribonlikni ifodalaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Prezidentiimiz Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining 74-maqsadi diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash sohasiga qaratilgan. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2022-yil Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasida ham “Millati, tili va dinidan qat'i nazar, O'zbekistonni o'zining vatani deb biladigan, uning ravnaqi uchun hissa qo'shib kelayotgan har bir fuqaro bundan buyon ham davlatimiz va jamiyatimizning e'tibori va ardog'ida bo'ladi. Millatlararo do'stlik, diniy konfessiyalar o'rtasidagi hamjihatlik, ijtimoiy bag'rikenglik muhitini yanada mustahkamlash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz”, – deya ta'kidlab o'tganlarini keltirish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Diniy bag'rikenglik-tinchlik va barqarorlik garovi” mavzusidagi matbuot anjumanidagi nutqi.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabr, 2017–2021-yillarda Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2707-sonli qarori.*
3. *Nazaraliyeva M.X. Tolerantlik namoyon bo'lish muammosining nazariy va amaliy jihatdan o'rganilganligi // TDPU ilmiy axborotlari. – Toshkent, 2024. 5-son. – B. 558-564.*
4. *Nazaraliyeva M.X. Ta'lim sifatini va mazmunini takomillashtirishda kommunikativ tolerantlikni o'rganishning psixologik imkoniyatlari // Fan va Innovatsiya 2022: Rivojlanish va ustuvor yo'nalishlari mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Namangan, 2022. – B. 355-357.*